Sacrul și profanul. Abordări sociologice

Alex VĂSIEȘ

Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca
"Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca
Personal e-mail: alex_vasies@yahoo.com

The Sacred and the Profane. Sociological Approaches

This paper tries to give a survey on a sociological approach towards the relation between the sacred and the profane as it was mainly described by Roger Caillois in Man and the Sacred. Starting from this point, the essay investigates perspectives related to the dichotomy sacred-profane that appear in texts written by Mircea Eliade or Rudolf Otto, in order to find a proper theoretical framework for the contemporary phenomena in which these two concepts can be reevaluated and discussed according to instruments (such as television) that can generate significant mutations in their understanding.

Keywords: sacred, profane, television, phenomenology, capitalism.

Lucrarea de față își propune o analiză și o perspectivare a relației dintre sacru și profan, precum și a relevanței pe care această structură aparent antitetică, deși complementară, o are în contextul paradigmelor de azi, paradigme în care semnificația sacrului, în cele mai multe rînduri, tinde să-și piardă din importanța și din statutul pe care îl ocupa în cadrul unor lucrări din urmă cu nu mai mult de cîțiva zeci de ani. Demersul acestei lucrări este de a observa și de a diagnostica poziția teoretică și metodologică a unei abordări de tip sociologic, cum este cea a lui Roger Caillois în special, a sacrului în relație cu profanul, avînd în vedere faptul că, nu de puține ori, în perioada recentă s-a vorbit despre o suprapunere a celor două planuri pînă la ștergerea delimitărilor altădată necesare, despre desacralizarea vieții omului modern și a vidului existențial pe care acesta ajunge să-l trăiască (Frankl 1992), sau chiar despre pericolul unei societăți care, în lipsa unui resort sacru, ar putea ajunge la autodistrugere (Eliade 1987).

Mi-am propus, întîi de toate, să contextualizez teoretic diferitele moduri de abordare ale sacrului de către cercetători din mediul istoriei religiilor, pentru a putea trece, apoi, la o analiză mai aprofundată a modelului dialectic (sacru-profan) propus de Roger Caillois, autor cunoscut mai ales pentru lucrarea *Omul și Sacrul*, publicată pentru prima dată în 1939. Întîi de toate, abordarea sacrului poate fi făcută dintr-o perspectivă fenomenologică, metodă promovată de Rudolf Otto, și la care Roger Caillois face numeroase trimiteri în studiile lui, metodă fundamentată pe un model al imanenței, așa cum se prezintă acesta în textele celor mai cunoscuți fenomenologi (Husserl sau Heidegger), pe care Rudolf Otto le aprofundase și din ale căror texte s-a inspirat în proiectul său de istoric al religiilor. Pe scurt, fenomenul religios este trăit de către subiect, iar analiza acestui fenomen poate fi realizată doar de către subiectul care a fost „străbătut" de către acest fenomen, cunoașterea științifică a sacrului fiind astfel determinată de experiența personală (Otto 1917).

Se poate vorbi, mai apoi, despre o abordare a sacrului din punct de vedere hermeneutic, așa cum o realizează Mircea Eliade pornind de la *hierofanii*, momente ale ieșirii complete din categoria profanului, momente care, în aceeași logică, îl consacră pe om ca ființă religioasă. Într-un mod asemănător lui Roger Caillois, Eliade propune o dihotomie între sacru și profan, două

stadii, spații ontologice care participă prin intercalări și substituiri succesive la construcția și evoluția individului. Diferența dintre abordarea lui Eliade și cea a lui Roger Caillois, la care mă voi referi mai pe larg, constă în faptul că, la Eliade, hierofania, adică momentul de irumpție al sacrului în profan, care reprezintă, în același timp, cum spuneam și mai sus, ieșirea din categoria profanului, se fundamentează totuși pe conectarea celor două medii (Eliade 1957), în timp ce la Caillois relația dintre sacru și profan este marcată de necesitatea unor delimitări clare, din cauza pericolului pe care îl presupune, în abordarea teoreticianului francez, suprapunerea sacrului cu profanul.

Al treilea tip de abordare la care vreau să mă refer, și de care mă voi ocupa mai amănunțit, este abordarea sociologică a sacrului (în relație cu profanul), așa cum apare în probabil cea mai importantă lucrare a lui Roger Caillois, lucrare care abordează frontal această relație, *Omul și sacrul,* și unde Caillois pornește de la premisa că omul religios este înainte de toate acela pentru care există două medii complementare: unul în care el poate acționa fără teamă sau cutremurare, dar în care acțiunea nu-i angajează decît persoana superficială, și altul în care un sentiment de dependență intimă îi reține, îi conține, îi dirijează fiecare elan și în care el se vede compromis fără rezervă. Aceste două lumi, aceea a sacrului și a profanului, se definesc riguros numai una prin alta. Se exclud și se presupun. (Caillois 2006, 21)

Am ales să reproduc acest fragment extins din cartea sociologului francez, întrucît consider că aici se află, esențializat, atît premisa, cît și modelul pe care dinamica abordării lui Caillois îl urmează pe parcursul lucrării sale. După cum se poate vedea, cele două medii – sacrul și profanul – se definesc una cu ajutorul celeilalte, dar se află concomitent într-o relație de excludere. Sacrul este considerat ca fiind pozitiv, fast, în timp ce profanul i se opune, iar cele două zone trebuie izolate, pentru a-și păstra aceste caracteristici. Astfel, interdictele și ritualurile previn contaminarea sacrului cu profanul (Caillois 2006, 24) și păstrează un echilibru în viața individului, în ordinea lumii sale.

În modelul pe care îl propune, Roger Caillois operează mai departe în chiar interiorul sacrului, analizînd caracterul ambiguu al sacrului, puritatea și impuritatea ca forțe echivoce, pornind de la potențialitatea pe care omul o inferează în raport cu sacrul. Astfel, în viziunea lui Caillois, „orice forță, în stare latentă, provoacă dorința și totodată teama, îi suscită credinciosului spaima că-i cauzează eșecul, speranța că-i vine în ajutor" (Caillois 2006, 39). Pe modelul căutării unui echilibru între sacru și profan, individul trebuie să caute, odată cu conștientizarea virtualității ambigue a sacrului, soluții pentru a îndrepta semnul acestei forțe în favoarea sa. Exemplele pe care le oferă teoreticianul francez în acest caz sînt de actualitate chiar și acum, la aproape optzeci de ani de la publicarea cărții, reprezentînd puncte de confluență între perspectiva explicit sociologică la care aderă acesta și o perspectivă fundamentată pe religie. Bunăoară, referirile la funcția preotului ca intermediar în instrumentalizarea purificării, persoană pe care sfințenia sa „îl face capabil să-și însușească sau să absoarbă fără teamă impuritatea" (Caillois 2006, 51), par să ne vorbească chiar despre postura actuală a preotului sau despre importanța religiei oficiale în corpul social al unui stat, a cărei importanță în unele segmente ale populației continuă să crească, în ciuda „intervențiilor" secularizante sau ale unor forțe de relativizare a ipostazei religioase.

Remarcabil în lucrarea lui Caillois este că prin distincția dintre *pur* și *impur* pe care o demonstrează la nivelul sacrului, într-o a treia parte a cărții se ajunge chiar la discutarea a trei elemente ale universului religios la nivelul societății, *puritatea* (echivalent al sacrului pur), *profanul* și *impuritatea* (sacrul impur), elemente care „manifestă o remarcabilă aptitudine de a se coaliza două cîte două împotriva celui de-al treilea" (Caillois 2006, 71). Avem de-a face, așadar, cu o dinamică a trei termeni care se materializează, demonstrează Caillois, la nivelul funcționării societății de obicei prin structuri bipartite. Exemplificînd prin diviziunile de la nivelul diferitelor clanuri și fratrii, prin distincțiile dualiste din aria totemismului nord-american, autorul francez ajunge la două principii constitutive ale universului și societății – cel al fratriilor și cel al sexelor –, controlate la rîndul lor de *respect*, *prestații* alimentare și sexuale, precum și *legi sfinte* și *sacrilegii*. Astfel, și în această parte a lucrării avem de-a face cu cîteva reglaje necesare, specifice principiilor constitutive.

Echivalînd chiar grupul social cu „natura" sexuală a individului, Caillois arată cum, în unele comunități, căsătoria între persoane de același sex reprezintă un atentat la ordinea întregului grup și chiar la ordinea universală (Caillois 2006, 94). De asemenea, incestul este corelat cu homosexualitatea mistică, în timp ce consumarea totemului reprezintă o transgresare către un act canibalic, iar uciderea unui membru al clanului echivalează cu sinuciderea parțială. Vedem, în toate aceste crime, propensiunea către transgresarea unor interdicte. Interdictele funcționează, însă, ca zone-tampon, *tabu*-uri a căror funcție reglatorie este necesară pentru echilibrarea și buna funcționare a clanului sau a tribului în cadrul cărora se impun.

Mai departe, în ceea ce reprezintă unul dintre cele mai actuale și pătrunzătoare fragmente ale cărții (*Ierarhie și lezmajestatea*), Caillois procedează la o analiză sociologică a sacrului în raport cu puterea, cu dominația și cu ierarhiile pe care sacrul le poate genera. În acest moment, se realizează translația de la principiul *respectului*, despre care vorbeam mai sus, la un principiu de *individuare*, „funcționarea societății se bazează de aici înainte pe concursul, în dublul înțeles de întrajutorare și de competiție, unor grupuri ale căror principii, continuînd să conlucreze la armonia lumii,

caută mai puțin să se cumpănească unul cu altul și mai mult să precumpănească, să-și păstreze preponderența odată obținută, s-o facă recunoscută de drept cînd nu mai este disputată în fapt" (Caillois 2006, 103). Puterea personală, exercitată chiar prin dominație ritualică asupra unor „subalterni" își găsește împlinirea în acest punct. Ritualul rămîne neschimbat, dar forțele pe care acestea le generează pot fi, din acest moment, „confiscate" de către dominator, dacă e să mergem mai departe cu raționamentul virtutelor puterii.

Coborînd și mai adînc în profunzimea subiectului, Caillois înaintează la o analiză aproape comportamentală a caracterului sacru al puterii. Ipostaza celui care deține puterea este prezentată ca aflîndu-se într-o stare de izolare, de sfințenie autoritară, care trebuie ferită de actul profan. Astfel, persoana celui consacrat cu putere (și deci cu sfințenie) ajunge practic să-și manifeste existența într-un teren exclusiv sacru, obiectivul supușilor săi fiind nu doar ca „șeful să fie pus la adăpost de intruziunea profanului", ci „viața lui în ansamblu să-l îndepărteze de condiția comună" (Caillois 2006, 108). Putem, dacă vrem, să facem legături și cu stadiul societății actuale și cu capacitatea ei de a consacra personalități urmînd aceeași logică – persoane care nu mănîncă ceea ce mănîncă toți ceilalți, sîngele sacru care, conform atestatelor genealogice, nu poate fi amestecat cu sîngele profan, un tip de izolare la care aceste persoane sînt supuse pentru ca energia sacră să fie conservată etc.

În partea a patra a cărții, dedicată sacrului transgresării, Caillois revine la delimitarea dintre sacru și profan de la începutul cărții, opunînd perioada vieții regulate, a treburilor cotidiene, zilnice, adică perioada profanului, cu temporalitatea sacră a sărbătorii. Într-un excurs științific care străbate traseul de la perioada primitivă pînă aproape la cea contemporană, am putea spune, structura propusă de teoreticianul francez este una dihotomică, perioada sărbătoriilor reprezentînd o ivire a sacrului, un amestec de exces și exuberanță în opoziție evidentă cu calmul și raționalitatea perioadei profane. Abia această polaritatea vine parcă să expliciteze cel mai clar diferența dintre sacru și profan, deoarece sărbătorile „opun o explozie intermitentă unei continuități terne, o frenezie exaltantă repetiției cotidiene a acelorași preocupări materiale, suflul puternic al efervescenței comune treburilor calme cu care fiecare își vede de ale sale deoparte, concentrarea societății dispersării sale, febra clipelor ei culminante trudei liniștite din fazele atone ale existenței sale" (Caillois 2006, 118). Într-adevăr, se poate observa chiar și în cadrul societăților strict contemporane delimitarea dintre sărbători și timpul normal, al gesturilor de fiecare zi. Și chiar dacă „ivirea sacrului", cum numește Caillois perioada sărbătorilor, pare să-și fi pierdut din relevanță în zilele noastre, totuși, excesul și tendința ceremoniilor de a aduna mase mari de oameni participă la consacrarea sărbătorilor ca etape privilegiate, „afară din timp" ale anului.

Perioada sărbătorilor echivalează, în cele mai multe cazuri, cu un remediu, fiind o formă de revitalizare sau de fecundare a unui an antropomorfizat. De aceea, excesul vine ca o soluție la erodarea adusă de timp, agitația și febrilitatea sărbătorii reprezentînd resortul necesar în vederea creării unei noi etape în viața comunității. De cele mai multe ori, ceremoniile care însoțesc sărbătorile vizează o actualizare a „haosului primordial", a momentului de maximă amplitudine în viața omului, moment care precedă fixarea lucrurilor, a obiectelor, și care are, astfel, un potențial maxim. Acest moment poate coincide chiar și cu creearea cosmosului, obiectivul sărbătorilor putînd deveni, așadar, o întoarcere la o dinamică în care puterile erau nelimitate, în care forțele și virtualitățile circulau neîngrădite.

Recrearea lumii, funcție simbolică pe care o îndeplinește sărbătoarea, se realizează prin încarnarea strămoșilor creatori, reprezentanți ai timpurilor primordiale, ființe active cu rol emblematic și cu caracter sacru care participă în acest mod la recalibrarea și fertilizarea comunității. Uneori, se poate recurge la reprezentări dramatice care ilustrează viața strămoșilor. Timpul normal este suspendat pentru a face loc unui timp arhaic, sacru, marcat prin rituri de fecunditate și de inițiere, primele asigurînd fecunditatea naturii, iar cele din urmă pe cea a societății (Caillois 2006, 131).

Funcția dezmățului, ipostaziind un sacrilegiu al exuberanței, marchează transgresarea prohibiției și este permisă în timpul sărbătorilor, deoarece ordinea cosmică este suspendată, la fel cum și „sacrilegiile alimentare și sexuale au drept scop, în societățile totemice, să asigure grupului, pentru o nouă perioadă, subzistența și fecunditatea" (Caillois 2006, 139). În aceeași schemă a suspendării ordinii cosmice și a unei răsturnări a logicii timpului normal, putem înțelege și dereglarea sexuală incestuoasă din timpul sărbătorii (în unele comunități de eschimoși) ca putere fecundatoare sau parodia puterii și a sfințeniei prin infracțiuni sau cheltuieli exagerate. Trebuie reținut că sărbătoarea nu seamănă cu, deci nici nu trebuie să urmeze, niciunul din evenimentele cotidiene, astfel că exacerbările de orice factură, excesele (aparent negative) își fac loc în aceste manifestări, deoarece noțiunea de pedeapsă este și ea la rîndul ei suspendată.

În ultima parte a lucrării *Omul și sacrul*, Roger Caillois construiește meticulos în jurul ideii că sacrul ajunge, odată cu apariția și formarea omului modern, să-și piardă din fascinația pe care o exercită. Mai departe, Caillois propune forme alternative care ar putea înlocui funcția sărbătorii în societățile moderne, analizînd, pe rînd, vacanța și războiul, dar oprindu-se mai aplicat asupra celui din urmă. Pentru teoreticianul francez, războiul, datorită efervescenței, a dezordinii, violențelor și exagerărilor (mergînd chiar pîna la orori altfel de neconceput), este cel care înlocuiește efervescența sărbătorii, fiind capabil, la scară mondială, să angajeze forțe de luptă care par să justifice o „bucurie a distrugerii"

(Caillois 2006, 199). Funcția sacră a războiului poate fi, de asemenea, înțeleasă și prin puterea sa potențială de consacrare a învingătorului, chiar dacă prețul plătit poate fi, cum atrage atenția și Caillois, însăși civilizația.

După cum se poate vedea, lucrarea lui Roger Caillois reprezintă chiar și azi, un punct de referință în înțelegerea relației dintre sacru și profan, și poate juca rolul unei cartografieri esențiale în înțelegerea noilor fenomene care apar să ia locul manifestării sacrului în opoziție cu profanul. Aș vrea să mă întorc la afirmația de la începutul lucrării, și anume că sacrul pare, în contemporaneitate, să-și piardă funcția primordială pe care o manifesta nu mai departe de secolul trecut. Pe lîngă teoriile secularizante, pe lîngă abordările psihologice sau psihanalitice ale vieții individului, aș dori să mă refer la „instrumente" mai specifice, care contribuie la marginalizarea sau chiar aneantizarea treptată a diferenței dintre sacru și profan, realizîndu-se astfel o suprapunere a celor două planuri, suprapunere care, am văzut în cartea lui Roger Caillois, poate duce chiar la desacralizarea iremediabilă a unor zone sau obiecte.

Unul dintre cele mai importante instrumente care contribuie la fenomenul descris mai sus este, fără îndoială, datorită posibilității de a se adresa unor mase uriașe de oameni, *televiziunea*, în special cea înțeleasă ca formă de jurnalism. Pierre Bourdieu demonstrează în *Despre televiziune* (1998) cum, urmărind în fapt „să nu spună nimic esențial" cetățeanului, jurnalele de știri amestecă informații din cele mai variate domenii pentru a crea un tip de mix informativ care să menajeze reacția analitică din partea subiectului privitor. Dezvoltînd puțin argumentul lui Bourdieu, aș spune că elementul sacrului este atras inevitabil în acest joc al semnificațiilor dispuse haotic pentru dereglarea, spune Bourdieu, conștiinței democratice a individului. Chiar dacă are puțin de-a face cu politica sau ideologia, sacrul este amestecat, sub diferite forme, în aceste jurnale informative, iar amestecarea lui cu cele mai profane subiecte (de la furturi de mașini, pînă la evenimente mondene) evidențiază pericolul ștergerii delimitări intre sacru și profan.

Un al doilea fenomen care contribuie la aneantizarea diferențelor dintre sacru și profan îl reprezintă, din perspectiva mea, economia capitalistă și tendința de a sistematiza în permanență, pentru a ajunge la forme de sinteză și de progres tehnologic, chiar în opoziție cu un eventual progres social al profunzimilor. În "Teoria Sistemului-Lume" (*The Modern World System*), Immanuel Wallerstein descrie structura societăților bazate pe inter-schimb economic ca fiind un sistem mondial cu un centru, cu periferii și semi-periferii (teritorii care intermediază trecerea dinspre centru spre periferie). O întrebare legitimă ar fi: ce legătura au teoriile strict economice cu sacrul? Aș vrea să mă refer la comodificarea bunurilor, inclusiv a forței de lucru, odată cu expansiunea acestei structuri de sistem-lume, despre care vorbește Wallerstein. Teoretic, această comodificare (care se întîmplă, predominant, în centrul sistemului, zonele periferice fiind întodeauna într-un stadiu inferior) ar trebui să justifice o revitalizare a sacrului, daorită faptului că eforturile profane, cotidiene sînt anulate. Totuși, o arată și lucrarea lui Wallerstein, această comodificare creează o nevoie de acumulare și mai mare, în vederea păstrarii „supremației centrului", astfel că tendința generală este fie de a sacraliza profanul datorită intensității cu care este consacrată această „etică" a acumulării, fie de a anula funcția sacră cu totul, întregul proces descriind de fapt un fenomen mecanicizat, părăsit în totalitate de vreo aură. De asemenea, în cadrul periferiilor, logica pare să fie aceeași, întrucît singurul tip de consacrare în acest sistem este cel economic, cel al forței de muncă cît mai eficiente și al evitării unui cvasi-monopol din partea centrului. Sacrul, după cum se poate vedea, își pierde din semnificație.

Lucrarea de față și-a propus o prezentare a analizei sacrului din punct de vedere sociologic, așa cum apare la Roger Caillois, dar și o încercare de diagnosticare a „pierderii funcției sacrului" în societatea modernă. Aș dori, în concluzie, ca acest text să invite la o meditație asupra posibilităților de reînțelegere, dacă nu de revalorificare ale insulelor de sacru din existența cotidiană, ale unor hierofanii, cum le numea Mircea Eliade,
sau la reaccesarea, prin intermediul unei înțelegeri puțin mai nuanțate a realității care ne înconjoară, unei funcții sacre, fie că vorbim despre un simplu joc de consacrare a obiectelor *per se*, fie că avem de-a face cu o ambiguitate a sacrului la scară largă.

Bibliography:

Bourdieu, Pierre. 1998. *Despre televiziune / About Television*, traducere de Bogdan Ghiu, București: ed. Meridiane.

Caillois, Roger. 2006[1939]. *Omul și sacrul / The Man and the Sacred*, ediția a IV-a traducere din limba franceză de Dan Petrescu, București: ed. Nemira.

Eliade, Mircea. 1987. *Mircea Eliade et la redécouverte du sacré*, interviu realizat de Paul Barbăneagră cu Mircea Eliade și editat pentru FR3 – Cluny Tele Films. Frankl, Viktor E. 1992. *Man's Search for Meaning: an Introduction to Logotherapy*, ediția a IV-a, Boston: Beacon Press.

Eliade, Mircea. [1957]2005. *Sacrul și profanul / The Sacred and the Profane*, ediția a treia, traducere de Brîndușa Prelipceanu, București: ed. Humanitas.

Otto, Rudolf. [1917]1996. *Sacrul: despre elementul irațional din ideea divinului și despre relația lui cu raționalul / The Sacred: About the Irrational Element from the Idea of the Divine and about its Relation with the Rational*, traducere de Ioan Milea, Cluj-Napoca: ed. Dacia.

Wallerstein, Immanuel. 1982. *World-Systems Analysis. Theory and Methodology*, Beverly Hills: Sage.